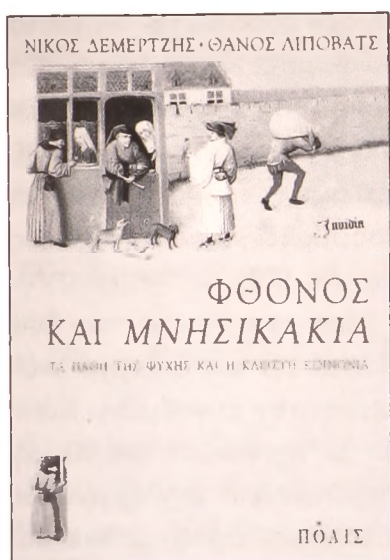

“μικροκειμένου” στην Ιστορία της Εκπαίδευσης με αφορμή ένα παιδικό λεύκωμα», στο Τζήκας, Χρήστος (επιμ.), *Ζητήματα Ιστορίας και Ιστοριογραφίας της Εκπαίδευσης. Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 71-75.

8 Έξοχη είναι και η δισκογραφία / επανεκτέλεση των αδελφών Χάρη και Πάνου Κατσιμίχα στο δίσκο τους «Τρύπιες Σημαίες» (Ακτή/Sony Music, Δεκέμβριος 2000).

Για το βιβλίο

Ν. Δεμερτζής, Θ. Λίποβατς, *Φθόνος και Μνησικακία: Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2006, 273 σ.

Νίκος Στασινόπουλος

Ο καλόπιστος και φιλομαθής αναγνώστης, ξεφυλλίζοντας τούτο το δοκίμιο Πολιτικής Κοινωνιολογίας και Πολιτικής Ψυχολογίας των Συγκινήσεων, εμβαπτίζεται σε ένα κείμενο ενδελεχές και ελλόγιο, γύρω από ορισμένα προσκόμματα ενσωμάτωσής μας στην ανοικτή δημοκρατική κοινωνία της νεωτερικότητας. Για να το διατυπώσουμε ακριβέστερα, οι συγγραφείς του βιβλίου διατυπώνουν τις εύλογες επιφυλάξεις τους έναντι μιας υπαρξιακής στάσης πλήρους αποταύτισης σε σχέση με την κουλτούρα της ανοικτής κοινωνίας, δηλαδή αυτής που διέπεται ταυτόχρονα από τον ορθό Λόγο και τον ηθικό Νόμο. Η διάρθρωση των κεφαλαίων κλιμακώνεται από ένα διδακτικότατο Θεωρητικό και Ενωσιολογικό Πλαίσιο και μία –ενημερωμένη και γύρω από την ελληνική βιβλιοπαραγωγή– ιστορική επισκόπηση της Θεωρίας περί των συγκινήσεων, στην ανά-

Ο Νίκος Στασινόπουλος είναι διδάκτωρ πολιτικής επιστήμης (Πάντειο Πανεπιστήμιο).

πτυξη των εννοιών του φθόνου και της μνησικακίας, την αξιοποίησή τους στη διερεύνηση του αντισημιτισμού, του λαϊκισμού με εκτενή έμφαση στην ελληνική περίπτωση, και τη συσχέτισή τους με μία υπαρξιακή στάση έναντι της ιουδαιοχριστιανική συνιστώσας του νεωτερικού πολιτισμού.

Προφανέστατα αληθεύει, πως τα συναισθήματα και οι συγκινήσεις (emotions, εκ του λατινικού *emovere*) μας συναντούν παντού, τα δεξιωνόμαστε αναπάντεχα, ακόμη και μέσα στα ψηφιακά προπύργια της διαδικτυακής τεχνολογίας, όπως συμβαίνει λόγου χάρη μέσω των *emoj-icons*, τα θυμικής μεστότητας γραφήματα που χρησιμοποιούμε στην αλληλογραφία μας μέσω *e-mail*. Ενώ η ενασχόληση της φιλοσοφίας με τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις, υπήρξε επί μακρόν εγχείρημα εναργές, η κοινωνιολογία ήταν αυτή που, παρότι παρεμπολούσε τις υποδείξεις της πρώτης, εμφανώς επιπόλαζε –τουλάχιστον έως τα μέσα της δεκαετίας του '70– ένα λόγο αφαιρετικό, δομιστικό και κατ' εξοχήν προσανατολισμένο στο γνωσιακό κομμάτι της κοινωνικής δράσης.

Παρότι ο σκληρός ορθολογισμός δεν έπαψε ποτέ να εναβρύνεται για τη μεθοδολογική επάρκειά του, πάντοτε υπήρξαν φιλόσοφοι που θεώρησαν καίριο πεδίο ενασχόλησης τα αισθήματα, τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις. Ο Σπινόζα στην Ηθική του έλαβε σοβαρά υπόψη του την αμφιθυμία (*fluctuation animi*), όπου κάποιος δύναται να αισθανθεί μίσος για ένα 'αγαπώμενο πράγμα' και φθόνο για τον άλλο άνθρωπο, κάτι που το αποκαλούσε *zylotyria*. Ο Χάιντεγκερ από τη σκοπιά του, μιλούσε για διάθεση (*Stimmung*) με πλέον χαρακτηριστικές εκδοχές της την ανία και την έγνοια. Βέβαια, η απουσία συγκινήσεων ούτε προκαλεί ούτε προάγει από μόνη της την ορθολογικότητα. Για να αντιδράσει κανείς λογικά πρέπει παράλληλα και πρωτίστως να 'συγκινηθεί'. Η Hannah Arendt στο *Περί Βίας* (σ. 124) επιμένει πως το αντίθετο του 'συγκινησιακού' δεν είναι το 'ορθολογικό', αλλά η ανικανότητα για συγκίνηση και ο υπέρμετρος συναισθηματισμός, κάτι που αποτελεί μία διαστροφή του συναισθήματος. Το στοιχείο των συγγραφέων του δοκιμίου, είναι ότι συναισθήματα και συγκινήσεις μπορούν να μελετηθούν και εφαρμοσμένα, ακριβώς επειδή εξαρτώνται και εξαρτούν το κοινωνικό διαδραστικό πλαίσιο εντός του οποίου εγγράφονται.

Το εννοιολογικό πλαίσιο του δοκιμίου, το οποίο διευθέτησε ο καθηγητής Δεμερτζής –και το οποίο δεν ταυτίζεται πάντοτε με την ψυχαναλυτική σκοπιά που υιοθετεί ο καθηγητής Λίποβατς– προάγει την προ-

σέγγιση ενός ήπιου κονστρουξιονισμού. Ωστόσο, και οι δύο μελετητές δεν προκρίνουν το θετικιστικό-οργανικό παράδειγμα μελέτης των συγκινήσεων, αφενός αποδεχόμενοι την ύπαρξη μίας μη αναγώγιμης οργανικής έρευνας των συγκινήσεων, και αφετέρου, ιχνηλατώντας τις συλλογικές αναπαραστάσεις τους και τους εμπλεκόμενους με αυτές κοινωνικούς φορείς, αντικείμενα, χώρους και τον κρίσιμο ρόλο της γλώσσας στη συνδιαμόρφωσή τους. Το πρώτο κείμενο του βιβλίου προβαίνει σε εκλεπτυσμένες διακρίσεις μεταξύ ομοειδών όρων, όπως συγκίνηση, πάθος, συναίσθημα (*affect, sentiment*), αίσθημα (*feeling*), ήθη (*morals*), παρώθηση (*motivation*), θυμικό (*affective*). Η συγκίνηση είναι μία άμορφη έννοια γένους, ενώ τα άτομα βιώνουν σε τρέχοντα χρόνο τις επιμέρους συγκινήσεις. Στη σελίδα 54 του δοκιμίου, ο Ν. Δεμερτζής προβαίνει σε έναν εξόχως κατατοπιστικό και λειτουργικό ορισμό της συγκίνησης: «*Η συγκίνηση είναι η ετοιμότητα και κινητοποίηση του οργανισμού για δράση, της οποίας το υποκείμενο έχει επίγνωση χωρίς να μπορεί πάντοτε να την ονοματίσει, λειτουργώντας ως παράγοντας υποκίνησης συναισθημάτων και αξιολογήσεων έναντι συγκεκριμένων αντικειμένων, γεγονότων, σχέσεων και καταστάσεων*».

Κρίσιμο στοιχείο στη μελέτη των συγκινήσεων είναι το να μην τις εκλάβουμε ως συμπαγή και αμετάβλητα αντικείμενα. Κατά τις περασμένες δεκαετίες υπήρξε μία αγγλοσαξονική προέλευσης τάση να διερμηνεύονται τα συναισθήματα και οι συγκινήσεις με όρους υποστασιοποιούμενης ποσότητας παρά ως πλαίσια συσχέτισης (*patterns of relationship*) μεταξύ υποκειμένων που εκφέρουν λόγο. Η συγκίνηση πρέπει να διαχωριστεί από τη γλώσσα εντός της οποίας είναι δυνατόν να εκφραστεί, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της συγκίνησης δεν είναι προσπελάσιμο στη συνείδηση και τούτο εφόσον απωθείται εξαιτίας της δομικής ύπαρξης του Νόμου και της γλώσσας. Η αξιολόγηση γεγονότων ακολουθεί συχνά ασυνείδητες ατραπούς, δηλαδή χωρίς συνειδητή καταγραφή και έλλογη αναγνώριση του ερεθίσματος.

Οι συγγραφείς προβαίνουν επίσης, σε μία αναλυτική διάκριση ανάμεσα σε έμμεσα και άμεσα πάθη, πρωτογενείς και δευτερογενείς συγκινήσεις. Ενώ οι πρωτογενείς συγκινήσεις (κυρίως φόβος, θυμός, χαρά, λύπη) είναι ενδογενείς, προοργανωμένες και βιώνονται παθητικά, οι δευτερογενείς είναι προϊόν μάθησης και εμπειρίας, που προκύπτει από τη διαδικασία εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης των κοινωνικών κανόνων, αξιών. Οι δευτερογενείς βιώνο-

νται ενεργητικά εφόσον μπορεί να υποστούν μετατροπές ως προς την ένταση (διέγερση: arousal), το σθένος (valence) δηλαδή το ευχάριστο ή δυσάρεστο μίας συγκίνησης, το περιεχόμενο και το αντικείμενό της, και μπορούμε να τις αναμεταφράσουμε σε όρους κοινωνικής δυναμικής, γύρω από το δυναμικό διαμαρτυρίας, τη διαπροσωπική εμπιστοσύνη και την εμπιστοσύνη στους κοινωνικούς θεσμούς, το βαθμό συμμόρφωσης (σ. 66).

Τι συμβαίνει, ωστόσο, στη συγκίνηση, αυτή την ενότητα εμπειρίας και δράσης που καλούμε *μνησικακία*; Ο Ν. Δεμερτζής διαχωρίζει τις ντισεικές από τις μη ντισεικού τύπου προσεγγίσεις του φαινομένου της μνησικακίας, και την αναλύει εκτενώς ως μια επαναλαμβανόμενη, ενιαία και σχηματισμένη εκ των υστέρων βιωματική εμπειρία, η οποία δεν έχει συγκεκριμένο αποδέκτη (όπως ο φθόνος και το μίσος) και χαρακτηρίζεται από εκθρότητα (σ.95). Η μνησικακία ενέχει το στοιχείο μίας μη πραγματοποιηθείσας εκδίκησης –συντά λόγω έλλειψης επαρκούς αποθέματος ισχύος– μία προσωρινή αναστολή της και αφορά ένα ακαθόριστο αντικείμενο (όπως συμβαίνει και στο άγχος).

Η κοινωνιολογία των συγκινήσεων αξιοποιεί μεθοδολογικά τη 'μνησικακία' και το φθόνο, προκειμένου να ερμηνεύσει φαινόμενα όπως ο διαταξικός και ενδοταξικός ανταγωνισμός, η κοινωνική ανισότητα, η ιδιότητα του πολίτη. Ενδεικτική είναι η ανάλυση που γίνεται γύρω από τον σύγχρονο, αριστεριστικής προέλευσης *αντισημιτισμό* (ιουδαιοφοβία), σύμφωνα με τον οποίο τα υποκείμενα, συνειδητά ή ασυνείδητα, δεν ξεχωρίζουν πλέον την νομιμοποιημένη κριτική απέναντι σε επιμέρους κατακριτέες πρακτικές των ισραηλινών κυβερνήσεων από την εμπάθεια και την κακόπιστη άρνηση ύπαρξης του ισραηλινού κράτους. Οι συγγραφείς επίσης, επιχειρούν διά των εννοιολογικών εργαλείων των συγκινήσεων, να ανατάμουν το μνησικακό *λαϊκισμό*, ο οποίος δεν επιφέρει την ισότητα και το κράτος δικαίου, αλλά επιδιώκει την εναλλαγή σχέσεων ανισότητας, όπου τη θέση του 'κατεστημένου' καταλαμβάνει ο 'λαός'. Ειδικότερα, ο Ν. Δεμερτζής –με την επιφύλαξη ότι ένα και μόνο συναίσθημα δεν μπορεί να διαποτίσει ολόκληρο το λαϊκό θυμικό– προβαίνει σε μία προσπάθεια απομόνωσης της μνησικακίας ως παράγοντα που συνέβαλε στην εκκόλαψη του μεταπολιτευτικού λαϊκισμού. Επιχειρεί μία επάλληλη, συμπληρωματική ως προς αυτή των κύριων αναλυτών της ελληνικής κοινωνίας, ανάγνωση του λαϊκιστικού φαινομένου, αξιοποιώντας παράλληλα το

μεθοδολογικό εργαλείο της ανάλυσης λογοτεχνικών τεκμηρίων που αναφέρονται στην ίδια περίοδο εκφράζοντας τις νοοτροπίες της καθημερινής ζωής. Διευρύνοντας παλαιότερες θέσεις του περί «αντεστραμμένου συγκρητισμού» της ελληνικής κοινωνίας, μιλά τώρα για αλλαγή στη δομή των κοινωνικοοικονομικών ευκαιριών των μικροαστικοποιηθέντων ηττημένων του εμφυλίου, που τους ώθησε να εκφράσουν τη συσσωρευμένη συγκινησιακή ενέργεια μετατρέποντας το συναίσθημα της αγανάκτησης σε πολιτική διεκδικητική δύναμη και αγανάκτηση (resentment) (σ. 229).

Τη *χριστιανική* εντολή της αγάπης του Πλησίον ως εαυτού, η οποία είναι προσανατολισμένη ενάντια στο φθόνο, αναλαμβάνει να διερευνήσει σε μία κρίσιμη καμπή του δοκιμίου ο Θ. Λίποβατς. Όπως, επίσης, επισημαίνει σε μία υποσημείωση του δοκιμίου του ο Δεμερτζής, η γενεαλογία της ταξινόμησης των κυριότερων παθών είναι θεολογικής τάξης. Ο Λίποβατς, ωστόσο, συνεχίζοντας φίλεργα και σε αυτό το βιβλίο το πρόγραμμα άσκησης ψυχαναλυτικών εννοιών στον ιουδαιοχριστιανικό κορμό της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ιστορίας, καταδεικνύει επιδέξια τη δομική αναλογία του φθόνου με το ψυχαναλυτικό «σχηματισμό αντίδρασης». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, όταν τα άτομα θεωρούν ότι αυτοαναφορικά, βασισμένα μόνο στις ατομικές τους επιδόσεις θα βρουν τη σωτηρία υποκαθιστώντας το στόχο 'του Βασιλείου του Θεού' υποκύπτουν στην αλαζονεία και το φθόνο απέναντι στον Άλλο (σ. 183). Η χριστιανική αγάπη δεν βασίζεται στην αστική και πολιτική ορθότητα ενός καθώς πρέπει μοραλισμού της καλής συνείδησης, αλλά προωθεί την πνευματική ελευθερία και την ατομική υπευθυνότητα των υποκειμένων. Επιμένει ότι εάν λησμονήσουμε ότι το θεμέλιο της χριστιανικής ηθικής δεν είναι η καθημερινότητα μέσα στον κόσμο, αλλά αυτό που σύμφωνα με τη χριστιανική δογματική αποκαλείται 'βασιλείο του Θεού', τότε παύει να έχει σημασία και εκπίπτει σε *μνησικακή αρνησικοσμία*. Η αγάπη δεν 'υπηρετεί τη ζωή', αλλά αποτελεί την κίνηση μέσω της οποίας η ζωή αποκτά το ύψιστο νόημά της (σ. 183), ενώ η χριστιανική ασκητική δεν αρμόζει στις ασθενείς φύσεις ή σε όσους φοβούνται τη ζωή, αλλά σε αυτούς που η έντονη εμπειρία της πραγματικότητας τους άφησε με ένα κενό και τους γέννησε την ανάγκη αναζήτησης ενός επέκεινα. Η στάση αυτή διαφοροποιείται τόσο από έναν παθητικό ησυχασμό όσο και από έναν υπερκινητικό ακτιβισμό (σ. 181). Ο Λίποβατς θεωρεί ως διαστροφή της χριστιανικής ηθικής τη μαζοχιστική κατάχρηση της αγάπης του Πλησίον από τους

φθονούντες, όπου ο φθόνος δεν θεωρεί ότι οφείλει να υπερβεί το φθόνο του αλλά στοχεύει στο ότι το θύμα του πρέπει να ταπεινωθεί και να εξισωθεί με αυτόν. Ο θαυμασμός εμφανίζεται λοιπόν ως ευτυχής αυτοεγκατάλειψη, ενώ ο φθόνος δυστυχής αυτοεπιβολή (σ. 174). Πάντως, για τον ψυχαναλυτικά προσανατολισμένο κοινωνικό θεωρητικό, υπάρχει μία διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο φθόνο, την ισοπεδωτική ισότητα και τον αδίστακτο ανταγωνισμό. Η αγάπη του Πλησίον εκπίπτει σε έναν *σχηματισμό αντίδρασης όπου το υποκείμενο που αυτομισείται εργαλειοποιεί την αγάπη του Πλησίον, ως ένα μέσο φυγής εμπρός στον εαυτό του*. Το υποκείμενο εδώ, δεν αποδέχεται τον εαυτό του, και δεν αναγνωρίζει καμία θετική αξία στη ζωή και τον κόσμο, αλλά απολυτοποιεί το κακό και την αρνητικότητα στην ύπαρξη. Αυταπατάται ότι αισθάνεται συμπόνια για τον Άλλο, και προσπαθεί να πείσει και τους γύρω του γι' αυτό (σ. 178).

Και η νέα αυτή συνεργασία των δύο καθηγητών αποτελεί για τον φίλεργο αναγνώστη καρποφυέστατη συγκομιδή. Κάθε επιχείρημα που θα απαιτούσε μία πλήρη μεθοδολογική ομοιογένεια των εργαλείων του ήπιου κονστρουκτιβισμού με εκείνων της ψυχανάλυσης, καταφανώς παρέλκει. Παρότι το νόημα και η προοπτική του πονήματος παραμένουν συμπαγή, θα είχε ενδεχομένως ενδιαφέρον, να αξιοποιηθεί στα συμφραζόμενα της ελληνικής κοινωνίας και μία ανάλυση 'θετικών' συγκινήσεων και παθών, της υπερβολής τους ή της απουσίας τους. Η *εμπιστοσύνη* ως η πίστωση χρόνου στον Άλλον εν όψει ενός αβέβαιου μέλλοντος και αβέβαιης έκβασης της σχέσης μας μαζί του, η *υπευθυνότητα* ως η ικανότητα να αποκριθούμε (respons-ibility, ver-antwortung) σε μία υπόσχεση που μας δόθηκε, δηλαδή η υπαρξιακή στάση κατά την οποία μπορούμε να 'τηρούμε υποσχέσεις' να τιμούμε δηλαδή τη δήλωση της θέλησής μας (αυτό που η κλασική φιλοσοφική γραμματεία αποκαλούσε *delectatio, signum voluntatis*), αποτελούν κατά τη γνώμη μας υποδειγματικά τέτοια εγχειρήματα. Η υπευθυνότητα αφορά στη διάνοιξη εντός μας ενός χώρου ο οποίος θα εγγυάται στον Άλλο ότι θα μπορεί να προσδοκά τη δική μας δέσμευση, στη διάνοιξη ενός τόπου συν-χώρεσης (δηλαδή της προοπτικής να επιδιώξουμε στο μέλλον εκ νέου δίκαιους συν-εταιρισμούς, χωρίς πλήρη ομοιομορφία), και όχι του αδιαχώρητου μιας κλειστής κοινωνίας. Με αυτή την έννοια, το πόνημα των δύο δασκάλων αποτελεί δείγμα υπεύθυνης και ελπιδοφόρας συνεργασίας.